

Monica Black, *A Demon-Haunted Land. Witches, Wonder Doctors, and the Ghosts of the Past in Post-WWII Germany* (New York: Metropolitan Books, 2020). 333 p. ISBN 9781250225672.

DOI: 10.52024/tseg.11096

Duitsland, en later de Bondsrepubliek direct na de Tweede Wereldoorlog, roept vooral associaties van rationaliteit op: het *Wirtschaftswunder*, puinruimen en de processen van Neurenberg. Maar Monica Black legt de irrationele kant van de Duitsers bloot in haar boek *A Demon-Haunted Land. Witches, Wonder Doctors, and the Ghosts of the Past in Post-WWII Germany*. Duitsers die hun burens van hekserij beschuldigen en *en masse* Raspoetin-achtige volksgenezers aanbidden. Op basis van gerechtsbronnen, kranten en overheidsdocumenten, reconstrueert ze 'primitieve' gedachten in een modern land. Dat leidt tot een fascinerend verhaal met als hoofdpersoon Bruno Gröning, een alternatieve genezer die enorme populariteit genoot, en vooral werd gevraagd chronische of mysterieuze ziekten te genezen of kwalen die reguliere artsen niet erkenden. Gröning sprak over het 'kwaad' in mensen en werd als een soort heiland gezien die vergeving voor zonden kon bieden.

Het belangrijkste argument van het boek is dat deze spirituele en irrationele tendensen een uiting zijn van de collectieve Duitse mentale gesteldheid direct na de Tweede Wereldoorlog: het Duitse volk voelde schuld en schaamte over de Holocaust en een wantrouwen jegens autoriteit – zoals het leger en de wetenschap – na de val van het Naziregime. Daarbij kwam een gebrek aan vertrouwen in de medemens, wat nog eens werd aangewakkerd door de denazificatie door de geallieerden, waarin Duitsers werden aangemoedigd elkaar als voormalig Nazi aan te geven. Kortom, er was sprake van een 'morele, sociale en epistemische leegte' (p. 16). Black is op zoek naar de stilte die het trauma van de oorlog en denazificatie naliet en stelt dat er geen archief is dat ons direct informeert over de taboes en de vrees voor vergelding, zoals traditionele archieven historici gegevens bieden over politiek of economie.

Deze meer psychologische benadering is zinvol, maar het is jammer dat Black zich weinig positioneert in de bestaande historiografie. Deze wordt wel in de noten genoemd, maar de auteur gaat niet met andere historici in discussie. Noch gaat zij in op de methodologie, terwijl haar benadering toch een schoolvoorbeeld is van de historische antropologie, die meestal wordt toegepast op vroegmoderne thema's. De histori-

sche antropologie draait vaak om casestudies, volkscultuur en structuralistische verklaringen. In haar hoofdstuk over hekserij verwijst Black wel naar een studie van de antropoloog Evans-Pritchard die beschuldigingen van hekserij ziet als een middel om verklaringen te bieden voor het geluk en ellende dat mensen ten deel valt. Juist in perioden van onzekerheid verdenken mensen hun burens ervan kwaad in de zin te hebben. In deze optiek zijn die beschuldigingen dus uiteindelijk een sublimatie van sociale spanningen. Black merkt op dat de meeste hekserijgevallen plaatsvonden in die deelstaten waar het aandeel van oud-Nazi-partijleden het hoogste was. Daarmee wil ze aantonen dat de irrationele gebeurtenissen een gevolg zijn van de specifieke naoorlogse situatie in Duitsland.

Net als de historische antropologie schetst Black mooi de historische context. Vooral met betrekking tot de geschiedenis van de (alternatieve) geneeskunde is dat informatief. Kwakzalvers als Gröning riepen een maatschappelijk debat op over de zogenaamde *Kurierfreiheit*, de vrijheid om als genezer te werken, die getuigde van de lange Duitse geschiedenis waarin leken een rol speelden bij ziekte en genezing. In 1939 maakten de Nazi's een einde hieraan met een wet die lekendokters verbood zonder vergunning cliënten te behandelen. Toch bleef hierover veel discussie bestaan, ook tijdens de processen tegen volksgenezers als Gröning, die tevens werd aangeklaagd wegens fraude. Ook laat Black zien hoe de volkscultuur speurde naar bovennatuurlijke of morele oorzaken van ziekte, zoals schaamte en schuld, en ziekte dus werd gezien als teken van chaos of gevolg van zonde. Duitsers zochten ook hun toevlucht tot alternatieve genezers omdat de reguliere geneeskunde geen aandacht had voor de ziel en patiënten te weinig holistisch beschouwde. Hier laat Black overigens wel iets liggen: ze stelt dat het idee van psychisch trauma in 1949 nog niet bestond, maar dat was er in de psychoanalyse, die ze niet bespreekt, natuurlijk wel. En de notie van trauma was ook al bekend in studies van shellshock tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het klopt dat leken niet in psychiatrische termen hierover praatten, maar vaak ontwikkelden zij een eigen terminologie. Af en toe komt deze ook in het boek van Black naar voren, bijvoorbeeld als Duitse vrouwen die verkracht waren – en dat waren grote aantallen – psychosomatische klachten ontwikkelden en hun toevlucht zochten tot volksgenezers.

A Demon-Haunted Land is een mooie en zeer leesbare mentaliteitsgeschiedenis van het naoorlogse Duitsland, maar had minder details en

meer analyse kunnen hebben. Het boek laat vooral zien hoe waardevol het kan zijn om de collectieve psyche in de moderne tijd historisch-antropologisch te beschouwen.

Willemijn Ruberg, Universiteit Utrecht

Joyce Goggin en Frans de Bruyn (red.), *Comedy and Crisis. Pieter Langendijk, the Dutch, and the Speculative Bubbles of 1720* (Liverpool: Liverpool University Press, 2020). 286 p. ISBN 9781789622201.

DOI: 10.52024/tseg.11090

De koortsachtige handel in acties (aandelen) van meestal in de gauwigheid en voor de gelegenheid opgerichte compagnieën was in 1720 het gesprek van de dag, zeker toen de meeste acties slechts waardeeloos papier bleken te zijn. Deze zogeheten windhandel gaf aanleiding tot talloze pamfletten en prenten, waarin verontwaardiging, onbegrip, leedvermaak en spot over elkaar heen buitelen. Daaronder ook twaalf 'actie'-toneelstukken, geschreven door Jacob Clyburg, Gijsbert Tijssens, Pieter Langendijk en Govert van Mater, waarvan alleen de twee van Langendijk zijn opgevoerd (september t/m november 1720). Als gelegenheidsstukken waren ze commercieel echter alleen interessant zolang hun onderwerp, de windhandel, actueel was. Om die reden is voor de hedendaagse lezer toelichting op tekst en context onontbeerlijk. En dat is wat *Comedy and Crisis* biedt.

Allereerst zijn er de volledige teksten van Langendijks blijspel *Quincampoix* en 'kluchtig blijspel' *Arlequyn actionist (Harlequin Stock-Jobber)*, van Nederlands rijm overgezet in Engels proza en voorzien van annotaties zowel uit de tekstuitgave van C.H.P. Meijer (1892) als van de tekstbezorgers. Ze vormen de basis van de zes daaropvolgende 'Critical Essays'.

Aan de wieg van de actiehandel stond de Schotse econoom John Law. Meer over hem in 'John Law, the South Sea Bubble, and Dutch Satire', het essay van Helen J. Paul, waarin ze uitlegt waarom de meeste mensen toen nog de voorkeur gaven aan klinkende munt, specie met intrinsieke waarde, boven aandelen, 'papiertjes' met een veronderstelde waarde. Volgens haar begreep Langendijk, anders dan zijn editor Meijer, redelijk goed hoe de actiehandel werkte en hoe het mis kon gaan.